

break. A large part of them supported a new uprising against the rule of the Russian Empire.

Key words: Poles, Polish gentry, Right-bank Ukraine Russian Empire, Russian tsarism.

Polishchuk Y. «POLSKIE PYTANIE» W POLITYCE ROSYJSKIEGO CARATU NA PRAWYM BRZEGU UKRAINY (KONIEC XVIII WIEKU - POŁOWA XIX WIEKU).

Artykuł analizuje losy ludności polskiej Prawobrzeżnej Ukrainy po aneksji prowincji do Imperium Rosyjskiego. Główne zasady polityki rosyjskiego caratu dotyczące Polaków w regionie pod koniec XIII wieku - w pierwszej połowie XIX wieku ujawniają się w sferach politycznych, społeczno-gospodarczych. Implikacje tej polityki są widoczne zarówno dla ludności polskiej, jak i dla życia całego prawego brzegu.

Słowa kluczowe: Polacy, szlachta polska, prawobrzeżna Ukraina, Cesarstwo rosyjskie, car rosyjski.

УДК 94(477)«1797/1832»

DOI 10.33287/101812

Шевчук А.В.,

к.і.н., доцент кафедри всевітньої історії Житомирського державного університету ім. Івана Франка

shevchuk.istor@gmail.com

КАДРОВИЙ СКЛАД ПІДКОМОРСЬКИХ СУДІВ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ (1797–1832)

У статті проаналізовано кадровий склад відновлених Павлом I підкоморських судів Правобережної України. Встановлено, що за часів Речі Посполитої шляхта обирала лише підкоморія, який займав посаду довічно та самостійно призначав склад суду. За російської дійсності спочатку підкоморій, коморник та возний обиралися довічно на дворянських виборах, але з приходом до влади Олександра I їх почали обирати на трирічний термін. Одним із важелів впливу на склад суду було затвердження його губернатором. Перебування на виборних посадах у судових органах було ознакою лояльності до російської влади. Великі обсяги роботи у поєднанні з контролем з боку російської влади призвели до того, що частина обраних посадовців халатно ставилися до виконання службових обов'язків. Після Польського повстання 1830–1831 рр. було ліквідовано підкоморські суди, а їх функції передано до повітових.

Ключові слова: Російська імперія, підкоморський суд, підкоморій, коморник, возний, дворянські вибори, лояльність еліт, службова недбалість.

Постановка наукової проблеми та її значення. Приєднання Правобережної України до Російської імперії наприкінці XVIII ст. започаткувало новий етап у розвитку системи державного управління та судочинства краю. Наявність розвинутої європейської правової системи не зупинила Катерину II у запровадженні в регіоні станових судів з виборністю суддів та створенні великої кількості апеляційних установ згідно положень реформи 1775 р. Прихід до влади Павла I, який намагався поєднати централізацію влади зі здобуттям лояльності регіональних еліт, відкривав нову сторінку в історії Правобережжя.

Важливим чинником стабільності тогочасного суспільства було врегулювання земельних відносин. Для польської шляхти приєднаних від Речі Посполитої територій збереження прав власності та користування маєтками поряд із можливістю юридичного врегулювання земельних суперечок було одним із факторів забезпечення лояльності до російської влади. Саме у цьому ключі слід розглядати відновлення Павлом I системи підкоморських судів. Однією зі складових ефективності їх роботи був кадровий потенціал. Проте залишається багато питань: чи насправді це було повернення до річпосполитівської судової традиції, або російська влада намагалася підмінити незалежний елемент судової влади повністю підконтрольним їй органом? Чи залишався статус членів підкоморського суду таким же високим, як і за попередньої епохи, чи вони сприймали посади як важку повинність? Для відповіді на ці питання проаналізуємо кадровий склад підкоморських судів на українських землях у складі Речі Посполитої, процес їх відновлення російською владою, структуру, проблеми формування та заохочення до служби, а також виконання посадовцями своїх службових обов'язків.

Аналіз досліджень поставленої проблеми. Наукова проблема кадрового складу підкоморських судів Правобережної України наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст. не знайшла відображення в історіографії. У першу чергу, це пояснюється поганим збереженням відповідних фондів, які розпорошені по регіональних архівних установах, специфікою їх формування (діловодна частина часто зберігалася вдома у підкоморія). Крім того, судочинство велося польською мовою.

З іншого боку, кадровий склад підкоморських судів не залишився поза увагою дослідників. Російський історик І. І. Лаппо у своїй ґрунтовній статті [1] подає детальну характеристику процесу створення та розвитку підкоморського суду у Великому князівстві Литовському наприкінці XVI – на початку XVII ст. Автор зазначав важливість встановлення точних меж земельних володінь та пояснював процес створення підкоморських судів виключно потребою в розгляді земельних справ на спірному «ґрунті» та зростанням впливу шляхти. Характеризуючи процес спочатку призначення, а потім виборів підкоморія, історик наголошує на почесності й авторитетності посади, адже його одноосібне рішення мало прийматися обома сторонами земельного конфлікту. Коморник, призначуваний підкоморієм із

шляхтичів повіту, діяв лише за вказівкою свого керівника та розглядав другорядні справи.

До питання про заснування та розвиток підкоморських судів на українських землях у складі Речі Посполитої звернулися автори передмови до «Книги Київського підкоморського суду (1581–1644)» В. В. Німчук та Н. М. Яковенко [2]. Розглянувши порядок формування та кадровий склад [2, с. 7–10], автори наголошують на виборності посади підкоморія, її довічності та значенні судової інституції в шляхетському землеволодінні. Детальний аналіз складу учасників межової процедури показує, що вони особисто призначалися підкоморієм, до них ставилися вимоги щодо належності до шляхетського стану, до території проживання та присягності (за винятком копачів, які були підданими підкоморія). Українська дослідниця І. О. Ворончук [3] в енциклопедичній статті характеризує еволюцію набуття підкоморіями своїх посад, її важливості та звертає увагу, що, окрім розмежування спірних земель приватних шляхетських маєтностей, підкоморський суд займався розмежуванням і у випадках відсутності конфліктної ситуації (вимірював ґрунти, що розподілялися між спадкоємцями, фіксував межі під час купівлі-продажу земель тощо).

Проблема діяльності та складу підкоморських судів опинилася і в колі інтересів дослідників історії права. Українська дослідниця О. І. Резнік [4], використовуючи Статут Великого князівства Литовського 1566 р., подає детальний аналіз процесу формування, компетенції та кадрового складу судової установи й приходять до висновків про особливість суду, яка проявлялася у відсутності постійного місця перебування й одноособовому розгляді справи. Увага зверталася й на посаду писаря, який, як правило, мав шляхетське походження і був особистим секретарем підкоморія.

Джерельною базою даного дослідження слугували діловодні документи фондів 550 «Острозький підкоморський суд», який зберігається у Державному архіві Рівненської області, 496 «Луцький підкоморський суд» Державного архіву Волинської області, фонду 1254 «Колекція документів судових установ, переданих до Київського університету з Петербурзького сенатського архіву» та фонду 1582 «Кам'янець-Подільський підкоморський суд» Центрального державного

історичного архіву України (м. Київ), фонду 16 «Волинський головний суд» та фонду 530 «Радомисльський підкоморський суд» Державного архіву Житомирської області.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Діяльність підкоморських судів на українських землях у складі Речі Посполитій була регламентована Другим Литовським статутом 1566 р. (розділ 4, артикул 70). Суд створювався в кожному повіті. Його очолював підкоморій, який призначався правителем довічно й присягався у своїй справедливості [5]. Спочатку Сигізмунд II Август самостійно призначав підкоморіїв, але у 1588 р. Краківський вальний сейм встановив такий же порядок призначення на посаду, як і на земські судові уряди, при чому затвердження не повинно було перевищувати шеститижневий термін після смерті або призначення на іншу посаду попереднього підкоморія [3]. За ієрархією земських титулярних урядів, встановлених Конституцією 1611 р., даний уряд поступався лише каштеляну та маршалку, але був вищим за старосту, хорунжого, земського суддю і т. д. [3; 6, с. 218]

Було визначено і склад суду: підкоморій самостійно обирав одного або двох коморників, які могли бути лише шляхтичами, проживаючими в повіті, «людьми гідними та статечними», які мали скласти присягу перед каштеляном або маршалком повітовим. У випадку неможливості підкоморієм виконувати справу, за його дорученням вони заміщали його [7]. Крім того, кадровий склад формували призначувані підкоморієм писар, мірник та копачі. Як і коморники, мірники повинні були бути осілими і присяглими [3]. О. І. Резнік аналізує посаду підкоморського писаря, який теж був служебником підкоморія, але, як правило, мав шляхетне походження. Він був, так би мовити, особистим секретарем для ведення судових книг та оформлення позовів і виписів [4, с. 130]. Копачі ніколи не згадувалися в актах на ймення й були підданими підкоморія [2, с. 10].

Як бачимо, на українських землях у складі Речі Посполитої виборною шляхтою повіту була лише посада підкоморія, який займав її довічно та самостійно формував кадровий склад, призначаючи коморника, писаря, мірника та копачів (перші трое також були шляхтичами та входили до складу суду довічно). Безстроковість перебування на посаді робила роботу підкоморія більш незалежною від шляхти, яка

мала змогу не переобрати на наступний термін «негнучкого» суддю, хоча, з іншого боку, повинна була змиритися й у випадку його непрофесіоналізму.

Відновлення підкоморських судів та їх структура. Після поділів Речі Посполитої на Правобережній Україні були створені загальноросійські станові судові установи. Найнижчою ланкою були повітові суди¹⁰¹, до складу яких входили обрані дворянством на три роки повітовий суддя та два засідателі, кандидатури яких затверджував губернатор. Окремо було передбачено, що саме повітовий суд буде розглядати всі земельні справи, і, при потребі, разом з присяжним землеміром оглядати на місці спірні межі та кордони [8, с. 235, 246].

З приходом до влади Павла I 12 грудня 1796 р. Київська, Подільська та Волинська губернії були віднесені до особливої категорії «на особливих правах і привілеях» [9, с. 229], які повинні були управлятися за колишнім польським законодавством. За Штатами на 1797 р. було передбачено створення в кожному з повітів підкоморських судів [10, с. 396], до складу яких входили обрані дворянством повіту підкоморій 6 класу, коморник 12 класу та возний 14 класу (цікаво, що у повітовому суді суддя був 7 класу, підсудок – 8 та секретар – 10), які повинні були утримуватися на встановлені доходи згідно місцевих законів [10, с. 397]. Інновацією стало присвоєння посадовцям класів за Табелем про ранги, при чому, якщо підкоморій був вищим за повітового суддю, то решта посадовців повітового суду, навпаки, були вищими за його підлеглих. Разом з тим, в архівних документах жодного разу не виявлено згадування поряд з прізвищем підкоморія його цивільного чину «колезький радник», як і з рештою посадовців (коморник – губернський секретар, возний – колезький регістратор).

Якщо за Литовським статутом було передбачено посади мірника, писаря та копачів, то запровадження посади возного¹⁰² стало нововведенням, яке, враховуючи його посадові функції¹⁰³, можна вважати, вдалим та логічним. При цьому, виходячи

¹⁰¹ Насправді за судовою реформою 1775 р. він називався «уездным» судом, а за реформою Павла I фігурував під польською назвою «поветового».

¹⁰² За часів ВКЛ існувала посада повітового возного, через якого підкоморій за шість тижнів до свого виїзду на спірні ґрунти повідомляв сторони конфлікту [1, с. 370].

¹⁰³ У 1814 р. кам'янець-подільський воєнний губернатор О. М. Бахметев у своєму рапорті міністру юстиції, аналізуючи дворянські вибори, вказував, що возні використовувалися більше як посилені від суду з офіційними паперами та виступали суддівською стражею, та й за коронним польським правом вони обиралися навіть не з дворян. Посадовець пропонував возних обирати дворянству з тих дворян, які не мали маєтностей, але були добropорядні та чесні [12, арк. 11 зв.].

з завдань Павла I по економії коштів, передбачені за штатами у повітових містах землеміри, у випадку їх відсутності, могли замінятися членами підкоморських судів [11, с. 733].

Хоча за Штатами на 1797 р. було відновлено підкоморський суд, проте порядок формування кадрового складу був протилежним від річпосполитівської судової традиції: окрім підкоморія обиралися коморник і возний, що робило постаті двох останніх більш незалежними від керівника. Посади писаря, мірника та копачів не фігурували, очевидно, що їх залучав до безпосередніх видів робіт підкоморій або коморник.

Проблема формування складу. Відповідно до порядку формування посада підкоморія була виборною дворянством певного повіту. Перші вибори відбулися у 1797 р. (у Волинській губернії 13 квітня 1797 р. [13, арк. 1]). Так як російські чиновники не були знайомі з попередньою системою, то консультантами при виборах до нових судів виступало місцеве дворянство [11, с. 730].

За річпосполитівською судовою традицією перебування підкоморіїв на посаді було безстроковим. Згідно реформи 1775 р. Катерини II термін перебування на посадах повітового суду обмежувався трьома роками. У 1800 р. завершився трьохрічний строк, і влада опинилася у складній ситуації: що робити з виборами? Якщо з головами головних судів, повітовими маршалами та хорунжими питання вирішувалося просто: їх посад за часів Речі Посполитої не існувало, й тому вони мали переобиратися кожних три роки, то що робити з підкоморіями, суддею, підсудками та секретарями повітового суду? Ще 23 вересня 1797 р. було визначено, що діяльність підкоморських та повітових судів повинна регламентуватися Литовським статутом, а, отже, вони займали свої посади безстроково, що й було підтверджено 1 листопада 1800 р. [14]

Враховуючи обсяги роботи та нові напрямки діяльності підкоморських судів разом із встановленням контролю за ними, дворянство, очевидно, «охолонуло» до даної посади. 25 січня 1800 р. на ім'я таємного радника київського цивільного губернатора В. І. Красно-Мілашевича надійшло звернення від таємного радника київського губернського маршала Ф. Козловського, що за попередньої (тобто польської) влади судові посадовці були довічними, але це викликало незадоволення

в обивателів, й тому Гродненський сейм 1793 р., «... побачивши пригнічення народу», звелів суддям бути три роки на посаді. Тому дворяни цієї губернії одногосно через маршала висловлювали прохання про відміну пожиттєвих урядів та призначення трьохрічного терміну. Це прохання було переадресоване генерал-прокурору О. А. Беклешову, щоб у повітових та підкоморських судах посадовці були обрані на вищевказаний термін [15, арк. 3–3 зв., 1]. Проте ця пропозиція за Павла I не була реалізована через бажання дотримуватися річпосполитівської судової традиції на повітовому та міському рівнях.

Водночас російська влада намагалася впливати на посадовців, які були б обрані у випадку появи вакансій у підкоморських судах: пропонувалося обирати в повітах по чотири кандидати, далі їх мав розглядав Сенат з наступним затвердженням царем [14, с. 730].

Якщо Павло I був прибічником збереження атрибутів річпосполитівського судочинства на повітовому рівні, досягаючи централізації за рахунок головних судів, Волинського надвірного суду та Сенату, то Олександр I вирішив питання про довічних посадовців підкоморського та повітового судів іншим чином: у 1802 р. після звернення дворянства Волинської губернії, було прийнято рішення, що всі посадовці (в тому числі і в земських судах) в усіх приєднаних від Речі Посполитої областях повинні, як і в решті губерній Російської імперії, згідно «Учреждения о губерниях...» 1775 р. обиратися кожних три роки [16].

Питання організації дворянських виборів виявилось для російської влади надзвичайно складним, у першу чергу, через персональний склад виборців, частина з яких не була власниками маєтків, а користувалися заставним правом, частина взагалі не мала земельної власності, окремі не мали підтверджуючих документів тощо. До виборів у 1800 р. допускалася безпомісна шляхта, проте за указом 1802 р. – лише ті дворяни, які сплачували до скарбниці податок (афяри) або мали у своєму володінні казенну землю, утримували партикулярну оренду з терміном не менше десяти років чи володіли маєтком у заставі чи по життєво [17]. Що ж до чисельності виборців, то у Київській губернії станом на 1803 р. нараховувалося 401 спадковий землевласник та 426 – посесорів орендних маєтків [18, с. 502].

У 1805 р. центральна влада ще більше деталізувала процес проведення

дворянських виборів. Виборцями могли бути лише ті дворяни, які володіли в губернії нерухомим майном (спадкові, заставні та пожиттєві маєтки, розміром не менше восьми димів) з доходом не менше 150 руб.¹⁰⁴ Особи до 18 років позбавлялися права брати участь у виборах, а повнолітні діти могли брати участь, якщо їх батьки мали достатньо власності (на кожного сина – не менше 8 димів). Позбавлялися права бути обраними дворяни до 23 років, навіть якщо мали достатньо власності, та ті, хто не мав права голосу. Відповідальність за достовірність даних про учасників виборів покладалася на повітового маршала, що вів спеціальну повітову книгу, яку міг перевіряти губернатор (хоча спеціально оговорювалося, що губернатор не мав права втручатися у вибори) [19]. У 1806 р. вибори в колишніх річпосполитівських областях мали проводитися згідно указу 8 червня 1802 р. [20]

Питання участі у виборах неодноразово піднімалися і на місцях, і в Петербурзі. У 1807 р. дворянам Київської губернії, які володіли будинками, що давали 150 руб. доходу, було заборонено брати участь у виборах (таких на останніх виборах було 46 родин). Причина полягала у сплаті податків та земських зборів, тому будинки не вважали нерухомим майном, яке б давало право участі у виборах [21]. У 1809 р. російська влада двічі поверталася до питання участі у виборах. Міністр внутрішніх справ О. Б. Куракін (1807–1810) висловив думку, що для уникнення заворушень під час виборів та у випадку виявлення порушень губернатора потрібно позбавляти посади, а дворян-бунтівників – права займати посади на два трьохріччя. На їх місце варто призначати чиновників від корони. Проте Комітет міністрів погодився карати губернаторів, якщо прийняті ними заходи будуть недієвими, ініціаторів заворушень пропонувалося віддавати під суд, а їх послідовників позбавляти права обрання на трьохріччя [22]. Щоб не допустити безземельну шляхту до посад, повторювалися вимоги 1802 і 1805 рр. до виборців [23, с. 874].

Влада була зацікавлена у наведенні порядку з виборами. 2 червня 1814 р. волинський губернатор М. І. Комбурлей наказував повітовим маршалам упорядкувати списки виборців та, звіривши їх, подати губернському маршалу.

¹⁰⁴ Питання про 150 руб. виявилось болючим для дворянства, яке сплачувало за кожного кріпака по 2 руб. 23 коп. податків та земських повинностей (у т. ч. 17 коп. на утримання губернських штатів). Тому у 1807 р. в. о. київського цивільного губернатора голова другого департаменту Київського головного суду Моржковський ставив питання, щоб бажаючі брати участь у виборах землевласники сплачували щорічно по 56 руб. 25 коп. (як за 25 душ) [21, с. 1202].

Вибори мали проходити в губернському місті Житомир у липні цього ж року. Окремо наголошувалося, що якщо дворяни не мали кріпосних, то вони мали право брати участь у виборах за умови сплати в наступне трьохріччя за 25 душ податків та повинностей [24, арк. 8–8 зв.].

За результатами виборів 25 серпня 1814 р. з волинського губернського правління надійшло повідомлення від губернатора М. І. Комбурлея, що частина осіб, обраних у Житомирі, ним не затверджена на посадах, оскільки одні знаходилися під судом, інші не були занесені до дворянських книг як дворяни, що мали право на вибори, деякі не мали маєтностей, які давали право на посади. Тому повітовим маршалам наказувалося, у зв'язку з від'їздом депутатів по домівках, провести у повітах нові вибори з наступним поданням кандидатур губернатору [24, арк. 26].

У 1828 р. відбулося чергове підняття питання участі дворянства у виборах. Після звернення київського військового губернатора на Київську губернію було розповсюджено указ Сенату від 9 березня 1826 р., за яким від участі у дворянських виборах усувалися нечиновні дворяни. Офіційною причиною було те, що молоді дворяни, не служиві або ті зі служивих, які не дійшли до обер-офіцерського чину та не вивчили російської мови, ні в якому разі не повинні допускатися до посад від дворянства. Разом з тим, тих дворян, які користувалися правом виборів за указами 1802 і 1811 рр., залишити при цих правах і на майбутнє [25].

Була передбачена спеціальна процедура для вибраних на наступне трьохріччя. Спочатку затверджував цивільний губернатор, потім губернське правління приводило кандидатів, які перебували в губернському місті, до присяги з підпискою про неприналежність їх до таємного товариства. Ті, хто не прибули, мали бути приведені до присяги повітовими маршалами у повітових судах [26, арк. 3].

Про важливість дворянського елементу свідчить скасування підкоморських та повітових судів у Васильківському, Черкаському та Уманському повітах через невелику кількість дворянства [27]. Аналогічно чином через малу кількість дворян у 1797 р. було приєднано по судовим справам Ольгопільський повіт Подільської губернії до Гайсинського підкоморського та повітового судів [28, арк. 11].

Проте вже в 1804 р. після звернення повіреного від дворян Махнівського повіту Раковецького Сенат повернувся до вивчення питання про підкоморські та повітові

суди. У 1800 р. судові установи цього повіту були переведені до Сквири. Малочисельність дворянства пояснювалася наявністю великопомісних власників: графів Браницьких, Потоцьких та спадкоємців князя Потьомкіна. Проте через неорганізованість роботи суддів повітові суди поверталися у Богуславі, Чигирині, Усмани, Липовці та Махновці, а підкоморські, через *невелику кількість справ* (курсив. – авт.), залишалися у старій чисельності [18].

Як вже зазначалося, виборною стала й посада коморника. Так, до Кам'янецького підкоморського суду з подільського губернського правління надійшла пропозиція О. А. Беклєшова, щоб усі обрані від дворянства у присутственні місця «... підкоморій, коморник...» після прийняття присяги приступили до виконання своїх обов'язків та справи прийняли від колишніх «уездних» судів за описом, після чого відрепортувати [28, арк. 11]. 22 вересня 1811 р. до Острозького підкоморського суду надійшов указ з волинського губернського правління про затвердження губернатором списку чиновників (радше було б посадовців. – авт.) до складу підкоморських судів губернії. За результатами дворянських виборів губернатором затверджувалися і підкоморії, і коморники [29, арк. 35–35 зв.]. Якщо порівняти дані 1811 р. з результатами виборів 1818 р., то склад змінився повністю. Якщо припустити друкарську помилку, то лише в Житомирському повіті був переобраний підкоморій Петровський та в Рівненському повіті коморник Залевський [30, арк. 11–13 зв.]. Особливу увагу хочеться звернути на коморника Ковельського повіту *колезького реєстратора* (курсив. – авт.) Михайла Р?ж?нського, адже це єдиний виявлений нами випадок приходу на виборну посаду до підкоморського суду чиновника, хоча й найнижчого XIV чину. Ще однією особливістю виборів 1818 р. було офіційне затвердження на посадах і возних підкоморських судів [30, арк. 11–13 зв.].

Обрання членів підкоморських судів відбувалося на дворянських виборах. Царська влада намагалася привести склад виборців у відповідність до загальноросійської традиції, але, в силу специфіки регіону, постійно доводилося втручатися, зважаючи на право участі залежно від майнового цензу, запису у дворянських книгах тощо. Від числа виборців залежала наявність у повіті підкоморського суду. Важливим важелем у руках влади було затвердження

губернатором на посадах підкоморіїв, коморників та возних, підставою для відмови могло бути перебування під судом, невнесення до дворянських книг, відсутність власності тощо.

Заохочення до служби. На початковому етапі російського панування влада почала робити кроки до порозуміння з місцевими елітами. Питання про секвестровані маєтки за участь у польському повстанні Т. Костюшка виявилось надзвичайно актуальним. Значно простіше було «розмахувати шаблею», конфісковуючи маєтки «направо й наліво», ніж досягнути рівноваги та гарантувати власність за умови дотримання лояльності. Таку функцію взяв на себе волинський губернський прокурор О. Литвинов. 21 лютого 1799 р. він надіслав на ім'я генерал-прокурора П. В. Лопухіна рапорт, що, згідно рескрипту 28 вересня 1795 р. Катерини II генерал-губернатору Т. І. Тутолміну, маєтки, які потрапили під секвестр, частково перебували у заставі, по деяких були висунуті фінансові та майнові претензії, які розглядалися в судах під наглядом стряпчих (потрібно було скласти відомість про суми, які потрібно заплатити з казни, з детальною інформацією про умови набуття позик та документальні підтвердження). Справи наказувалося вирішувати законним порядком та звітуватися імператриці. Прокурор доповідав, що претензії до секвестрованих маєтків вже розглядаються судами, проте виявляється, що з претендентів на відшкодування деякі були визнані Смоленською слідчою комісією невинними, тому залишені без покарання. Після цього вони, поводячи себе бездоганно та не порушуючи присяги, при відкритті губернії були обрані від дворянства на різні посади до судів, у яких вони служили зі старанністю. Прокурор прямо запитував свого начальника, чи можна цим особам, чії позови до казни виявляться з наведеними доказами вірними, виплачувати кошти, чи потрібно їх залишати без «задоволення»? [31, арк. 2]

Саме у цьому контексті слід розглядати рапорт О. Литвинова до генерал-прокурора П. В. Лопухіна про те, що ковельський підкоморій Йосиф Пінінський хотів відсудити у казни з конфіскованого маєтку Олевського ключа (1579 кріпаків) Тадеуша Немирича 50 тис. польських злотих. Із заключення прокурора, поданого до цивільного департаменту Волинського головного суду, випливає, що спочатку справу розглядав Овруцький повітовий суд, потім вона надійшла до головного суду.

З'ясувалося, що Немирич у 1790 р. видав заміж за позивача свою дочку Маріанну та зобов'язувався передати у придане 182 тис. злотих трьома частинами: 32 тис. одразу після вінчання, 100 тис. – у січні 1791 р., 50 тис. – через два роки. За документальними підтвердженнями, підкоморій отримав 132 тис. Шляхом складних розрахунків було встановлено сума – 36 477 злотих 21 грош, а з відсотками – 44 609 злотих 3 гроша. Завдяки лояльності та службі на посаді ковельського підкоморія борг Пінінському було визнано й сплачено казною [32, арк. 1, 2, 5].

Аналогічно зі звернення (польською мовою) підкоморія Антонія Яновського до генерал-прокурора О. А. Беклешова зі скаргою на дії Подільського губернського правління з'ясовується, що за керівництва О. А. Беклешовим Подільською губернією, за його вказівкою, він користувався ґрунтами та сінокосами Орининського володіння (Кам'янець-Подільського повіту), але після вступу у володіння маєтком графині Делітте її повірений розпочав справу про спірні ґрунти, яку підкоморій програв [33, арк. 1].

Російська влада розуміла, що лише одними наказами змусити місцеві еліти бути лояльними неможливо, їм потрібно запропонувати преференції, які б переконали у важливості перебування на виборних посадах. Одним із факторів порозуміння стало задоволення майнових та грошових претензій при наявності законних підстав членам підкоморських судів, які добросовісно виконували свої службові обов'язки та не порушували присяги.

Виконання службових обов'язків. Специфіка збережених джерел ускладнює достеменну реконструкцію виконання службових обов'язків членами підкоморських судів. З аналізу доступних даних [29, арк. 35–35 зв; 30, арк. 11–13 зв; 42, арк. 5–6 зв.] з'ясовується, що посада підкоморія не була привабливою для дворянства: за період з 1811 до 1823 рр. жоден не був переобраний, а з 1817 по 1823 рр. було перебрано лише двоє з дванадцяти (С. Косаковський з Ковельського та Й. Грохольський з Рівненського підкоморських судів). З коморників рекордсменом був Т. Дубиський з Дубенського повіту, який переобирався мінімум п'ять разів. Стосовно перебування на посаді возних, то за період з 1817 по 1823 рр. лише троє зберегли свої посади (причина цього полягала у їх функціях, адже вони були лише виконавцями вказівок свого керівництва).

Діловодне листування підкоморських судів свідчить про незадовільний стан справ та негативну оцінку їх діяльності з боку влади. 30 квітня 1814 р. до Острозького підкоморського суду надійшло звернення повітового стряпчого з запитанням про стан справи щодо розмежування навколишніх маєтностей від казенного села Мишин. Чиновник вказував, що від суду він не отримував жодних місячних, третніх (за 1/3 року) та річних відомостей про хід справ і тому вважав, що їх немає. Про цю справу як невирішену було повідомлено губернському прокурору від міністра фінансів. Повітовий стряпчий повідомляв, що ніякої інформації він не мав, так як підкоморський суд не лише не мав свого приміщення в місті, але й самі письмові справи знаходилися в будинку одного з членів суду у селі. Тому стряпчий звертався до суду, щоб той «... благоволив приступити...» до швидкого завершення справи та пояснив, яких земель стосувалося та чому не було вирішеним [24, арк. 3–3 зв.].

У настільному реєстрі Луцького підкоморського суду за 1820 р. міститься п'ять записів, але найбільше «захоплення» викликає звернення повітового стряпчого від 14 лютого 1820 р., що останню щомісячну відомість про незавершені справи було отримано ним у вересні минулого року. Стряпчий надсилав своїх підлеглих, щоб вони особисто отримали відомості, але ті не змогли відшукати навіть приміщення суду, й тому чиновник подавав щомісяця дані за вересень та звертався до суду, щоб той «благоволив» терміново подати відомості за пропущений термін. Але у настільному реєстрі було зазначено резолюцію: «взяти до повсякчасного виконання» [34, арк. 2–2 зв., 5–5 зв.].

Інколи доходило до парадоксів, наприклад: Волинське губернське правління наказувало нижнім земським судам, які виконували поліцейні функції, «... змушувати...» здавати справи колишніх підкоморіїв. 29 грудня 1816 р. Острозький нижній земський суд запитував підкоморський суд, у кого знаходяться справи, або хто був членами суду у попередню каденцію [35, арк. 8]. У 1818 р. новий склад Острозького підкоморського суду повідомляв, що він «... відшукав того ж суду справи від колишніх в ньому чиновників...» [30, арк. 21].

Окрім незадовільного діловодного листування та невчасного подання звітної інформації, підкоморії порушували навіть розпорядження губернської влади.

Станом на 1821 р. не було завершено остаточного розмежування повітів. 5 жовтня до Луцького підкоморського суду надійшло звернення повітового землеміра Корева з вимогою з'їзду у містечко Торчин на 25 жовтня для остаточного розмежування Луцького від Володимирського повітів та переведення Торчинського ключа до складу Луцького повіту [34, арк. 14 зв., 17–18 зв.]. Попереднє розмежування було зірване повітовим землеміром Добровольським [34, арк. 14 зв., 22–22 зв.]. 29 січня 1824 р. надійшло гнівне звернення від в. о. волинського губернського землеміра, що досі не здійснено розмежування повітів через неприбуття членів підкоморського суду. У відповіді новий голова Маєвський вказував, що його попередник Красіцький не прибував, а він, як тільки завершиться зима, готовий провести розмежування [34, арк. 33–34].

У 1822 р. загострилася ситуація з розмежуванням казенного Димерського староства. За розпорядженням губернського правління наказувалося, щоб Київський та Радомисльський підкоморські суди з'їхалися та нікуди не від'їжджали до тих пір, поки справа не буде вирішена по розмежуванню зі суміжними маєтностями князів Любомирських, графині Ходкевич та поміщиків Іскр [36, арк. 61, 77]. На 1823 р. справа за вказівкою Київської казенної палати повинна була бути вирішена, але цього не відбулося через її перебування у колишнього підкоморія Шимановського [36, арк. 90, 96]. Три рази були з'їзди у Димерці, але якщо підкоморій Київського підкомірського суду Кароль Росцишевський приїжджав, то з Радомисльського нікого не було, пояснень теж не було надано [36, арк. 98–98 зв.]. У 1827 р. Київське губернське правління розслідувало причини невізду радомисльського підкоморія до Таращанського повіту за дорученням київського військового губернатора для відмежування ленного Кошеватського маєтку. У матеріалах фігурує прізвище колишнього кандидата в підкоморії Фоми Білецького¹⁰⁵, який не прибув, та наказувалося новому підкоморію Михайловському відправитися до Таращанського повіту [37, арк. 9 зв.].

Очевидно, що посади членів підкоморського суду втратили свою привабливість для місцевої шляхти. Це можна пояснити розширенням компетенції підкоморських

¹⁰⁵ У справі фігурував підкоморій (?) Фома Білецький, який за виборами 1823 р. був лише кандидатом у підкоморії. Прізвище обраного підкоморія Йосифа Злотницького не фігурувало [37, арк. 7 зв.; 26, арк. 4].

судів зі встановленням контролю над їх діяльністю російською владою (ця сторона діяльності є темою окремого дослідження). Частина підкоморіїв самоусувалася від виконання своїх обов'язків: не подавали щомісячних відомостей повітовим стряпчим, не мали приміщень, що, на переконання російських чиновників, було неприпустимо, не виїжджали для розмежування маєтків та повітів. Влада штрафувала, наказувала передавати справи наступникам, але польська шляхта не хотіла цим займатися, воліючи господарювати у своїх маєтках.

Після придушення польського повстання 30 жовтня 1831 р. на Правобережній Україні за іменним указом всі присутственні місця та посадові особи¹⁰⁶ отримували загальноросійські назви [38]. 11 жовтня 1832 р. це положення було деталізовано: оголошено про ліквідацію посад підкоморіїв, коморників, возних та хорунжих, а їх обов'язки поклалися згідно юрисдикції на повітові (знову фігурувала російська назва «уездные») та земські суди та на повітових суддів [39]. Цікаво, що на Лівобережній Україні аналогічні посади були ліквідовані 16 січня 1834 р., але підкоморські суди реорганізовувалися в межові, підкоморій ставав межовим суддею, а коморник – межовим засідателем, посада возного взагалі ліквідовувалася [41].

Висновки. Таким чином, імператор Павло I після приходу до влади заради отримання підтримки здійснив реставрацію старої судової традиції при збереженні повного російського контролю над адміністративною та фінансовою системами Правобережної України. Одним із важливих елементів врегулювання земельних відносин були підкоморські суди, адже ефективно вирішення цього питання в юридичній площині мало гарантувати підтримку місцевої еліти. Враховуючи етнічний склад землевласників регіону, верховна влада готова була надати «карт-бланш» у проведенні розмежування, хоча заплутаність земельних маєтностей була настільки великою, що у подальшому це призвело до проблем, особливо коли справа стосувалася розмежування казенних маєтків та лісів від приватновласницьких володінь. Намагаючись створити систему противаги та позбавити підкоморські суди єдності в прийнятті рішень, виборними були зроблені посади не лише підкоморіїв, але й коморників та возних. Верховна влада впровадила

¹⁰⁶ У Подільській губернії 22 грудня 1818 р. на прохання дворянства було запроваджено межовий апеляційний суд [40].

систему контролю за кадровим складом за допомогою затвердження на посадах губернатором, а з 1802 р. запроваджувався трьохрічний термін служби.

З іншого боку, констатуємо, що російська влада намагалася залучити до роботи підкоморських судів заможних власників, постійно, хоча й не завжди успішно, впливаючи на склад дворянських виборців. На думку російських чиновників, зайняття посад було ознакою успіху, але частина польської шляхти, особливо заможна, не бажала служити новій владі, воліючи займатися господарством у маєтках. Тому одним із способів заохочення для посадовців стало задоволення законних матеріальних претензій під час судових розглядів, навіть за рахунок казни. Розширення компетенції судів призвело до зростання обсягів роботи, що разом з контролем з боку російської влади викликало небажання частини посадовців добросовісно виконувати свої обов'язки. Зміна політичної ситуації після придушення Польського повстання 1830–1831 рр. призвела до ліквідації підкоморських судів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Лаппо И. Подкоморский суд в Великом Княжестве Литовском в конце XVI и начале XVII века / И. И. Лаппо // Журнал Министерства народного просвещения. – 1899. – № 8. – С. 341–403.
2. Німчук В. В., Яковенко Н. М. Передмова / В. В. Німчук, Н. М. Яковенко // Книга Київського підкоморського суду (1584–1644) / Відп. ред. В. В. Німчук; Упорядн.: Г. В. Боряк, Т. Ю. Гирич, Л. З. Гісцова, В. М. Кравченко, В. В. Німчук, Г. С. Сергійчук, В. В. Страшко, Н. М. Яковенко. – К.: Наукова думка, 1991. – 344 с.
3. Ворончук І. О. Підкоморський суд / І. О. Ворончук. Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Pidkomorskyj_sud.
4. Резнік О. І. Склад та компетенція підкоморських судів за Статутом Великого князівства Литовського 1566 року / О. І. Резнік // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – Вип. 49. – С. 127–132. Електронний ресурс. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2009_49_23.
5. Другий (Волинський) Статут Великого Князівства Литовського 1566 року. Електронний ресурс. Режим доступу: http://litopys.org.ua/statut2/st1566_05.htm.
6. Бардах Ю., Леснодорский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши / Ю. Бардах, Б. Леснодорский, М. Пиетрчак. – М.: Юридическая литература, 1980. – 559 с.
7. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. – Том II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юридична література, 2003. – 560 с.
8. ПСЗРИ-1. – СПб., 1830. – Т. 20 (1775–1780). – № 14392. – С. 229–304.
9. ПСЗРИ-1. – СПб., 1830. – Т. 24 (6 ноября 1796–1797). – № 17634. – С. 229–230.
10. ПСЗРИ-1. – СПб., 1830. – Т. 44: Часть 2: Штаты по духовной и по гражданской части: Штаты по гражданской части (1715–1800). – С. 396–397.
11. ПСЗРИ-1. – СПб., 1830. – Т. 24 (6 ноября 1796–1797). – № 18135. – С. 727–733.
12. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАК). Ф. 1254. Колекція документів судових установ, переданих до Київського університету з Петербурзького сенатського архіву. Оп. 1. Спр. 532. Дело по письму Волынского маршала Миочинского о дворянских выборах, 1800 г., 5 арк.

13. Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської обл.). Ф. 16. Волинський головний суд. Оп. 1. Спр. 89. О назначении выбора новых судей к 20 февраля 1799 года, 1798 г., 4 арк.
14. ПСЗРИ-1. – СПб., 1830. – Т. 26 (1800–1801). – № 19628. – С. 367–370.
15. ЦДІАК. Ф. 1254. Оп. 1. Спр. 308. Дело по рапорту киевского губернатора Милашевича о том, чтобы по просьбе тамошнего дворянства чины поветовых и подкоморных судах были временных трехлетие, 1800 г., 4 арк.
16. ПСЗРИ-1. – СПб., 1830. – Т. 27 (1802–1803). – № 20273. – С. 146–147.
17. ПСЗРИ-1. – СПб., 1830. – Т. 27 (1802–1803). – № 20288. – С. 159.
18. ПСЗРИ-1. – СПб., 1830. – Т. 28 (1804–1805). – № 21440. – С. 500–504.
19. ПСЗРИ-1. – СПб., 1830. – Т. 28 (1804–1805). – № 21646. – С. 883–884.
20. ПСЗРИ-1. – СПб., 1830. – Т. 29 (1806–1807). – № 22011. – С. 37.
21. ПСЗРИ-1. – СПб., 1830. – Т. 29 (1806–1807). – № 22540а. – С. 1201–1208.
22. ПСЗРИ-1. – СПб., 1830. – Т. 30 (1808–1809). – № 23513. – С. 839–842.
23. ПСЗРИ-1. – СПб., 1830. – Т. 30 (1808–1809). – № 23534. – С. 873–875.
24. Державний архів Рівненської області (далі – Держархів Рівненської обл.). Ф. 550. Острозький підкоморський суд. Оп. 1. Спр. 3. Указы Волынского Губернского правления и отношения земского главного прокурора Острогскому подкоморскому суду по рассматриваемым делам, 1814 г., 53 арк.
25. ПСЗРИ-2. – СПб., 1830. – Т. 3 (1828). – № 2392. – С. 958–959.
26. Держархів Житомирської обл. Ф. 530. Радомисльський підкоморський суд. Оп. 1. Спр. 9. Указы гражданского департамента Киевского Главного Суда, Киевского губернского правления и др. о представлении отчетных сведений на русском языке, утверждении выборных должностных лиц, представлении формулярных списков на них, мундирах, присвоенных статским чинам каждой губернии, мерах для ускорения рассмотрения дел в суде и др., 1824 г., 42 арк.
27. ПСЗРИ-1. – СПб., 1830. – Т. 25 (1798–1799). – № 18708. – С. 421–422.
28. ЦДІАК. Ф. 1582. Кам'янець-Подільський підкоморський суд. Оп. 1. Спр. 1. Указы Подольского губернского правления, 1797 г., 174 арк.
29. Держархів Рівненської обл. Ф. 550. Оп. 1. Спр. 2. Указы Волынского губернского правления; отношения Волынской казенной палаты, Острогского поветового казначейства о представлении отчетности о расходовании денежных средств и др.; журналы входящих и исходящих документов суда, 1 февраля 1811 г. – 31 декабря 1811 г., 53 арк.
30. Держархів Рівненської обл. Ф. 550. Оп. 1. Спр. 5. Указы Волынского губернского правления и рапорты подкоморского суда о получении их, 13 января 1818 г. – 31 декабря 1818 г., 117 арк.
31. ЦДІАК. Ф. 1254. Оп. 1. Спр. 27. Дело по рапорту Волынского прокурора Литвинова касательно удовлетворения претензий польских владельцев, кои были судимы в короне, по суду виновными не признаны, 1799 г., 6 арк.
32. ЦДІАК. Ф. 1254. Оп. 1. Спр. 71. Дело по рапорту волынского прокурора Литвинова, с замечанием его, данным Главному суду по делу об отыскании подкоморием Иосифом Пининским у Тадеуша Немерича денежном иске, 1799 г., 5 арк.
33. ЦДІАК. Ф. 1254. Оп. 1. Спр. 286. Дело по жалобе подкоморого Яновского на Подольское губернское правление определившее спор его с графиней Делитте за землю, 1800 г., 6 арк.
34. Державний архів Волинської області. Ф. 496. Луцький підкоморський суд. Оп. 1. Спр. 3. Книга регистрации отношений и прошений, 1 февраля 1820 г. – 24 июля 1824 г., 47 арк.
35. Держархів Рівненської обл. Ф. 550. 1. Спр. 4. Рапорты и донесения подкоморского суда об исполнении указов Волынского губернского правления, 4 января 1817 г. – 23 декабря 1817 г., 148 арк.
36. Держархів Житомирської обл. Ф. 530. Оп. 1. Спр. 8. Из Киевской казенной палаты от экспедиций о губернских доходах, 1822 г., 144 арк.
37. Держархів Житомирської обл. Ф. 530. Оп. 1. Спр. 16. Указы Киевского губернского правления о расследовании причин невыезда Радомысльского подкомория в Таращанский повет

по поручению Киевского военного губернатора для отмежевания ленного Кошеватского имения, 1827 г., 10 арк.

38. ПСЗРИ-2. – СПб., 1832. – Т. 6 (1831): Часть 2. – № 4894. – С. 159–160.

39. ПСЗРИ-2. – СПб., 1833. – Т. 7 (1832). – № 5068. – С. 8.

40. ПСЗРИ-1. – СПб., 1830. – Т. 35 (1818). – № 27593. – С. 646.

41. ПСЗРИ-2. – СПб., 1835. – Т. 9: Часть 1 (1834). – № 6718. – С. 42.

42. Держархів Рівненської обл. Ф. 550. Оп. 1. Спр. 11. Рапорты подкоморского суда о получении и исполнении указов Волынского губернского правления по делам, рассматриваемым в суде, 1 августа 1823 г. – 14 декабря 1823 г.

Szewczuk A. KADROWY SKŁAD SĄDÓW PODKOMORSKICH PRAWOBRZEŻNEJ UKRAINY (1797–1832)

W artykule przeanalizowano kadrowy skład sądów podkomorskich Prawobrzeżnej Ukrainy po odnowieniu sądowej tradycji Rzeczypospolitej Pawłem I. Ustalono, że było zadeklarowano powrót do składu kadrowego epoki poprzedniej, lecz jeżeli za czasów Rzeczy Pospolitej szlachta wybierała tylko podkomorzego, którzy obejmował stanowisko dożywotnio i samodzielnie formował skład sądu, naznaczając komornika, pisarza, miernika i kopaczów. Za rosyjskiej rzeczywistości od początku urzędnicy wybierali się dożywotnio na wyborach dworzańskich, ale bardzo szybko, z przyjściem do władzy Aleksandra I, ich zaczęto wybierać na trzyroczny termin według «Założenia dla zarządzania guberniów» 1775 r. Oprócz podkomorzego wyborcami stali komornik i woźny (którego wcześniej nie było w składzie sądu). Wyższa władza dążyła dostosować skład dworzańskich wyborców odpowiednio do wszechrosyjskich ustaw, lecz mocą specyfiki regionu zawsze spotykała się z problemami. Jednym z czynnikami wpływu na skład sądu było utwierdzenie jego gubernatorem. Przebywanie na wyborczych stanowiskach w sądowych organach było cechą lojalności szlachty miejscowej do władzy rosyjskiej, która, w swojej kolejności, czyniła nawzajem takim rządownikom w zadowoleniu ich prawidłowych wymóg materialnych, nawet kosztem skarbu. Wielki wymiar pracy połączony z nadzorem ze strony władzy rosyjskiej doprowadziły do upadku prestiżowości stanowiska. Wybrani urzędnicy obojętnie odnosili się do sprawowania swych obowiązków rządowych, lekceważąc rozporządzeniami władzy powiatowej i gubernialnej. Po stłumieniu Polskiego powstania 1830–1831 były likwidowane sądy podkomorskie, a ich funkcję skierowano do powiatowych.

Słowa kluczowe: imperium Rosyjskie, sąd podkomorski, podkomorzy, komornik, woźny, wybory dworzańskie, lojalność elit, niedbalość służbowa.

Shevchuk A. THE STAFF OF THE PIDKOMORIOUS COURTS OF THE RIGHT-BANK UKRAINE (1797–1832)

The article analyzes the staff of the pidkomorious courts of the Right-bank Ukraine after the Polish-Lithuanian Commonwealth's court tradition was restored by Pavel I. In an effort to centralize the state, strengthen its power and establish order, the ruler went for the restoration of certain elements of the previous judicial system in order to receive support from the regional elites. It is established that the return to the previous staff was declared. However, earlier the szlachta of the povit chose only the pidkomoriy, which held the position for the life term and independently formed the composition of the court, appointing a komornyk, a scrivener, a measurer and diggers, but this time, in Russian reality, the magistrates were the first who were elected for the life term in the noble elections. Soon enough, under the reign of Alexander I according to the "Institutions for the Management of the Provinces" (1775) they were elected for a three-year term.

Apart from the pidkomoriy, a komornyk and a voznyi (who were not present in the composition of the court before) were elected as well. The supreme power tried to bring the composition of the noble voters in accordance with the all-Russian laws but due to the specific characteristics of the region they constantly faced problems, in particular, some of the nobles did not have the necessary property, others were not recorded in the noble books etc. One of the main things that influenced the composition of the court was the approval of the positions of a pidkomoriy, a komornyk and a voznyi by the governor. Being on elected positions in the judiciary was a sign of loyalty on the part of the local gentry to the Russian authorities who in turn met legal financial needs of such officials, even at the expense of the treasury as it was with the sequestered mansions after T. Kosciuszko's uprising. A great amount of work combined

with the control by the Russian authorities led to the loss of the prestige value of the position. Well-off Polish landowners preferred to run their own farming and make a profit of this rather than abandon their mansions and serve the Russian authorities. Some elected officials carried out their official duties negligently, ignoring the orders of the county and provincial authorities, violating the rules of clerical work and refusing to go to the delimitation. After the suppression of the Polish uprising in 1830-1831 *pidkomorian* courts were abolished and their functions were forwarded to *povit* courts.

Key words: *Russian Empire, pidkomorious court, pidkomoriy, komornyk, voznyi, noble elections, loyalty of the elites, neglect of duty.*

УДК 94:316.663-058(477.83-25) «1914/1915»

DOI 10.33287/101813

Олійник С.В.,
к.і.н., доцент кафедри історії України
Кам'янець-Подільського національного
університету ім. Івана Огієнка
serg.oliynik@gmail.com

ЛЬВІВ В ЧАСИ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ 1914-1915 РОКІВ У ПУБЛІКАЦІЯХ ПОЛЬСЬКИХ СУЧАСНИКІВ

Стаття присвячена подіям Першої світової війни. Проводиться дослідження становища Львова в умовах російської окупації з 3 вересня 1914 року по 22 червня 1915 року, спираючись на матеріали публікацій польських сучасників. Відмічається актуальність та вагомість останніх для ґрунтовного дослідження проблеми. Аналізується зміст видань на предмет суспільно-політичних, соціально-економічних та національно-культурних аспектів історії міста та його мешканців у цей період.

Констатується наявність у спогадах і працях польських сучасників, окрім інформації про становище польської громади міста, й даних про інші національні громади. Наведені конкретні факти свідчать про складність та суперечливість політики російської окупаційної адміністрації щодо львів'ян. Відповідно, засвідчується ставлення мешканців міста до нової влади. Відмічається наявність серед них як прихильників, так і противників нових «володарів». Фіксуються особисті міркування авторів публікацій.

Окремо увагу приділено втіленню в життя новою владою політики русифікації в освітніх колах, діловодстві, її втручання в духовне життя. Зазначається наявність такого явища як заручництво, біженство та примусове виселення. Акцентується увага на погіршенні матеріального становища та результати спроб його покращення.

Ключові слова: *Львів, російська окупація, Російська імперія, репресії, Східна Галичина, заручництво, інтелігенція.*

Події Першої світової війни займають вагоме місце в історії Львова. Серед них, безперечно, окремо виділяється перебування міста впродовж вересня 1914–червня 1915 рр. під російською окупацією. Ця сторінка знайшла своє відображення, різною мірою в значній кількості публікацій вітчизняних [3; 5; 8; 10; 11] та зарубіжних авторів [1; 2; 4; 6; 12-14]. Серед позитивних моментів сучасної історіографії слід виділити спроби вітчизняних істориків відтворити цілісну картину тих часів [9]. У